

MÖNINGATE C. R. JAKOBSONI TEOSTE TSENSEERIMISEST

K. Taev

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

C. R. Jakobsoni peamine ja ulatuslikum poliitiline ja publitsistlik tegevus langes 19. sajandi 70-ndaisse aastaisse, ajavahemikule, milal eesti trükisõna tsenseerijaks ei olnud enam balti saksa kitsarinnaaline pastor C. Mickwitz, vaid Jakobsoni orientatsiooniga Riia tsen-sori Grödingeri abi Mihkel Suigusaar, kes tsenseeris eesti trükiseid alates 1869. aastast kuni 1879. aastani. Viimasele järgneb samuti Jakobsonisse sõbralikult suhtuv Peeter Mets.

Võitluses balti saksa feodaalide vastu kasutas Jakobson vastu-olusid, mis valitsesid balti saksa aadli ja tsaari keskvalitsuse ring-kondade taotluste vahel, kes suhtusid vaenulikult balti aadli eri-privileegidesse. Need vastuolud tsaristliku kesk võimu ja balti sakslaste vahel võtavad eriti terava kaju alates 60-ndaist aastaist.

Sajandi esimesel poolel balti saksa ringkondades valitsenud enese-ga rahulolu oli 60-ndail aastail juba kaotanud oma stabiilsuse ning tugevasti häiritud. Sellest hoolimata aga asus balti sakslus tugevatel barrikaadidel. Nikolai I ajastu seisuste õiguse ja asutuste konstitutsiooniga oli rüütelkonna immatrikuleeritud aadli esindus-kogu omandanud laialdase autonoomia, mis küündis kuni seaduste algatamiseni provintsi piirides. Kui pärast Krimmi sõda (1853—1856) reformistlikud püüded Venes tugevnesid ja päevakorda tõusis balti aadlit eriti häiriv vene talurahva vabastamine, toimus ühtlasi võitlus ka balti saksa ringkondade liberaalse ja konservatiivse tiiva vahel. Rün-nak 1856. aasta maapäeval Fölkersahmi agrarreformi radi-kaalselt liberaalse projekti vastu, mis vastupidi senistele tõekspidamis-tele oli püütud kohandada uue, kapitalistliku majanduse struktuu-rile, näib õnnestuvat. Teoorjus otsustatakse uuesti tunnistada rendi-vahekordade aluseks, rendipank likvideerida, talude päriseksostmist äärmiselt kitsendada. Nende konservatiivselt revisjonistlike vaate-kohtadega püüdis balti sakslus lühinägelikult kindlustada oma poliitilist status-quo seisukorda. Aadlile sõbraliku immatrikuleeritud aadli liikme kindralkuberner Suvorovi poolt toetatult leidis konser-vatiivne talurahva seaduse projekt kinnitust Läänemeremaade Komi-tees, kuid tühistati järgmises instantsis Riiginõukogus, millega

balti saksluse konservatism esimest korda murti vene liberalismi poolt. See sai algussignaali järgnevaile balti aadlile üha traagilisemaks muutuvaile sündmustele. 1865. aastal Peterburi ja Moskva tsenduuri alt vabastatud ajakirjandus alustas tugevat rünnakut balti sakslaste privileegadele. Balti saksluse vastupanu kohapeal oli halvatud tsenduuri.¹ Küll püüti vastuatakki korraldada Peterburisse ametisse seatud sellekohase informatori kaudu, kes pidi vene ajakirjandusse lansseerima sakslusele soodsaid kirjutusi ja õiendusi, kuid kõik see andis pigem vastupidiseid tulemusi.² Tugeva tsenduuri survele eelistas sakslus vaikumist. Publitsistid liberaalselt tiivalt Eckardt ja Bock siirdusid Saksamaale. Lootused Bismarcki ühtlusrüügi loomisele luhusid, sest sellest võrsuvad publitsistid Samarini süüdistused ja balti saksa separatismikalduvuste paljastused halvendasid olukorda. Konservatiivide juhi prof. Schirreni poleemika Samarinig ja esimese kapituleerumine 1869. a. oli sakslusele saatuslikuks hoobiks jõuvahekordades Baltimaadel.³

Seesuguste valitsevate jõudude, balti sakslaste ja tsaristliku keskvoimu, eriti slavofiilide vahelise võitluse keerises toimubki C. R. Jakobsoni võitlus eesti kodanlik-demokraatliku joone eest ja farmerliku arenemistee kindlustamise eest eesti külas. Suurt osa etendas selles võitluses eestikeelse trükisõna tsenduuri. Oli oluline, et eestikeelset trükisõna sel ajal tsenduuriisid sõbralik M. Suigusaar ja P. Mets, kes suhtusid Jakobsoni võitluse poolehoiuga ja võtsid vajaduse korral ta kirjutused enese kaitse alla.⁴ On vaevalt usutav, et Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet” oleksid näinud maailmavalgust Mickwitzi päevil. Nüüd aga sündis see hoolimata sellest, et Suigusaar kahtleb, „mida teha, et mitte see kallis ja vägev töö ei saaks raisatud”. Ta annab seda Jakobsonile teada „kurva meelega ja haleda südamega”.⁵ 16. mail 1869. a. viidi eestikeelse trükisõna tsenduuriimine Riiga, millega algas soodsaim ajavahemik, mida parajasti Jakobson sai kasutada oma poliitilises võitluses. „Ka nüüd on Jumalale tänu „Kitsas väravas” Sakste käest ära, mis mind kõige enam vihale oli ärritanud,” kirjutab ta oma sõnumikus Koidulale.⁶ 60-ndaile aastail saab aga Jakobson siiski tunda ka „Sakste tsenduuriite” survet. See ei puudutanud küll niivõrd ta oma nappi ilukirjanduslikku loomingut, kuivõrd autoreid, kellelt ta oli valinud palu oma koolilugemikku.

¹ Vt. Schaudinn, Das Baltische Deutschland und Bismarcks Reichsgründung. Leipzig 1932, lk. 69—97.

² H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus Eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—83. a., „Looming” 1929, lk. 388.

³ Vt. Schirreni „Livländische Antworti” levitamise keelu ja konfiskeerimise materjale, ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (lühendatult ENSV RAKA), fond 321, A—IX—31.

⁴ H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—83. a., „Looming” 1929, lk. 389.

⁵ Vt. M. Suigusaare kirjavahetust Jakobsoni ja Jannseniga. Eesti Kirjandus 1912, lk. 81 ja 126.

⁶ Jakobson — Koidulale 17. jaan. 1870. Eesti Kirjandus 1911, lk. 371.

Kooli Lugemise raamat

Kui Jakobsoni „Uus Aabitsa raamat” tsensori poolt ei leidnud mingit takistust, siis „Kooli Lugemise raamatut”⁷ Mickwitz mõotis palju rangema mõõdupuuga. Kõige selle juures aga ei saanud alati teravat arvustavat sõna eelistav, üleolev, sagedasti sarkastilisigi märkusi pilduv Mickwitz Jakobsoni lugemiku kohta jätta korduvalt ütlemata oma kiitvat sõna.

„Kooli Lugemise raamatu” käsikiri on tsenseerimiseks esitatud kahes osas: leheküljed 1—272 (KK) 14. juulil 1867⁸ ja teine osa (42 lehekülge) 1. septembril.⁹ Esimese osa kohta (leheküljed 1—53) jõuab Mickwitz otsuse anda 17. juuliks, märkides lühidalt, et esitatud töö ei ole oma tendentsilt ega sisult vastuolus tsensuuri määrustega.¹⁰ Ülejäänud osa kohta (lk. 53—272) saabub Mickwitzi otsus 27. juuliks.¹¹ 1. septembril esitatud lõpuosa saab trükiloa 5. septembril.¹² Kahes viimases osas teeb aga Mickwitz mõned kärped ja emendatsioonid. Nende loetelu sissejuhatajateks märgib Mickwitz, et esitatud lugemik on läbi töötatud suure hoolega, ained valitud asjatundlikult ja korraldatud otstarbekohaselt. Sellest hoolimata ei saavat aga raamatut esitatud kujul pidada kohaseks õpperaamatuks noorsoole. Autor tõstvat kodumaatundmise alal liialt idealiseeritult esile eestlaste kuldse vaba muinasaja ja rõhutavat liialt kuuesaja-aastast pimedat orjaaega. Viimane tendents olevat eriti omane lugemikku valitud lüürikale. Kuigi mainitud luuletused küll varemini on trükis ilmunud, ei saavat neid pidada kohaseks õppivale noorsoole, mis, eriti arvestades „lokaal-natsionalismi” teadvuse tõusu viimaseil aastail, võivat saada hädaohtlikuks.

Suure hulga Mickwitz poolt tehtud kärpete ja emendatsioonide kohta saame ainult ligikaudse aimuse nende üldlaadist. Nii kustutab või emendeerib ta lauseid ja väljendeid, mis on ühenduses sõnadega: prii, päästja, isamaa, Eestirahva hirmsad ajad, kui igapidi priid mehed jne., ühe sõnaga: „... mehrere Stellen unstatthaft, wegen der schwungvollen Anrede an die Jugend über den neuen Frühling der Freiheit”. Peale sellelaadiliste pisiparanduste ei pääse lugemik ka tervete luuletuste kõrvaldamisest. Kannatada saavad siin peamiselt Kreutzwald, Koidula ja Kuhlbars.

Mickwitz loeb tarvilikuks kõrvaldada Jannseni „Kus on mu kallis isamaa”, mis ei kõlbavat õpilaste lektüüriks, kuid selle olevat

⁷ Signaaleksemplar tsensorile esitatud Laakmanni poolt 30. okt. 1867. 244 lk. in 8°, 15½ trp. 5000 eks. Ilmum. luba 30. okt. 1867.

⁸ KK tsenseerimiseks Jakobsonilt Peterburist 13. juulil 1867. 272 lk. in f°. KK tagasi antud lk. 1—15 — 18. juulil, lk. 52—272 — 28. juulil.

⁹ KK tsenseerimiseks Jakobsonilt Peterburist 1. sept. 1867. 17 lk. in f° + 25 lk. in 4°. Tagasi antud 12. sept. 1867.

¹⁰ Mickwitz — de la Croix'le. 17. juuli 1867. ENSV RAKA, fond 321, A—IX—10, 1. köide.

¹¹ Mickwitz — de la Croix'le. 27. juuli 1867. Sealsamas.

¹² Mickwitz — de la Croix'le 5. sept. 1867. ENSV RAKA, fond 321, A—IX—10, 2. köide.

autor juba ise soovinud asendada uue luuletusega, milleks on ette nähtud „Sind surmani”. Viimane aga tulevat enne ilmumist tsenseerimiseks esitada. Edasi loeb ta noorsoole ebakohaseks Hauff-Kreutzwaldi „Priiusele” ja Kuhlbari „Eestimaa mu isamaa”, mis samuti kustutati. Lugemiku 1. sept. esitatud osast loeb Mickwitz ebasoovitavaks luuletuse „Isamaa” 2., 4., 5. ja 6. salmi liialt tormilise natsionaalse tendentsi, muinashiilguse mälestamise, uue priiuse koidupuna ülistuse ning liialt terava tagamõttega rahva üksmeele propageerimise tõttu. Kuigi Mickwitz vastava osa tsenseerimise puhul märgib, et kõnesolev käsikirja osa sisaldab Koidula luuletusi, ei ole siiski vastavate motiivide, pealkirja ja salmide arvuga luuletust leida ei „Emmajõe Öpikus” ega „Vaino lilledes”, mis ometi näikse olnud Jakobsoni lugemikule Koidula luuletuste allikaks. Kõnesse võib ju küll tulla luuletuse nime kohandus oma eelneva proosalagaga sobivuse saavutamiseks Jakobsoni enda poolt. Sisuliste märkuste toetusel võiksid oletatavaks salmikuiks olla „Mu isamaa nad olid matnud” või ka „Su priiust olid matnud”.

Alates 60-ndaist aastaist hakkas Mickwiti huvitama mõistete „isamaa” ja „kodumaa” vahekorid, milledele ta omistab nüüd kindlad tähendused. Kogu tsaaririigi sünonüümiks loeb ta sõna „isamaa”, eestlastega asustatud maa-ala sünonüümiks aga sõna „kodumaa”. Ses küsimuses ta ei ole siiski alati järjekindel. Nii teeb ta vastavaid parandusi 1861. a. J. W. Jannseni „Eesti lauliku” tsenseerimisel. Siis aga Koidula luuletuskogude „Vaino lilled” tsenseerimisel 1865. ja „Emmajõe Öpiku” tsenseerimisel 1866. aastal ei osuta ta sellele küsimusele üldse tähelepanu. Jakobsoni „Kooli Lugemise raamat” esitatud Koidula luuletustes aga teeb ta jällegi vastavad parandused järjekindlalt. On märgata, et Mickwitz sellesse küsimusse suhtub diferentseeritult, lähtub kindlast printsüübist. Ta on „isamaa” ja „kodumaa” järjekindlust taotlenud neis väljaandis, mis olid määratud kas koolile või jällegi suuremaile rahvahulkadele, nagu seda olid nootidega varustatud luuletuskogud, näiteks Kuhlbari noodiraamat „Laulik koolis ja kodus” või Jannseni poolt koostatud „Eestirahva 50-aastase Jubbelipiddo-Laulud”.

Allpool esitatagu neist emendatsioonidest olulisemaid näiteid. „pag. 261 Z. 6 ist ü k s i (a l l e i n schützt mich die Estengrenze) zu emendiren in ikka (stehts) und an vier Stellen in s a m a a in k o d u m a a

Kaugelt koeu tulles¹³

1. Eestimaa, Eestimaa —
Kes mind võtnud üleskasvata!
Eesti leib, mull' üksi magus maitseed —
Eesti piir, mind [üks] ikka kindlast' kaitsed —
Tänu Isale! et tereta'
Võin sind jälle, kallid [isamaa] kodumaa!

¹³ Vaino lilled, lk. 6. Kooli Lugemise raamat, lk. 233.

2. — — — — —
 Igal pool sind nägin, kuulsin ma,
 Minu õitsev, lehkav [isamaa] kodumaa!
- 3.
4. — — — — —
 „Neid ma üksi tahan ülenda’!
 „Minu armu warjab [isamaa] kodumal!”
5. — — — — —
 „Sinust ial enam lahku ma,
 „[Isamaa] Kodumaa, mo püha Eestimaa!”

„Das Gedicht pag. 2 Sind surmani! ist als ein Heimatlied zulässig, wen Z. 4 von oben der neben Eesti rada (Estengrenze) stehende Ausdruck i s a m a a (Vaterland) delirt und d a f ü r k o d u m a a (Heimatland) vorgeschlagen wurde.”

Sind surmani! ¹⁴

- 1) Sind surmani kül tahan
 Ma kalliks pidada,
 Mo õitsev Eestirada,
 Mo lehkav [isamaa] kodumaa.

Huvitav on märkida, et Mickwitzi poolt viimase salmi kõrvaldamiseks ei ole mingit märkust. Nii siis on tõenäoliselt Jakobson ise selle kõrvale jätnud. Millistel kaalutlustel ja põhjustel ta selle luuletuse kõige lootusrikkamast osast loobus, jääb vastamata. Et aga see salm siiski ei olnud tsemorile meelepärane, näeme sellest, et Mickwitz kaks aastat hiljem, 1869. a. I üldlaulupeo lauludest selle ühegi kahtluseta kõrvaldas.

„Mo isamaa on minu arm ist als allgemeines Vaterlandslied zulässig, wen Zeile 4. v. oben und Zeile 4 von unten die locale Beziehung Eesti (in Eestimaa) delirt wird, wofür i s a vorzuschlagen wäre, so dass es überall nur isamaa (Vaterland) hiesse.”

Mo isamaa on minu arm!

1. Mo isamaa on minu arm!
 Kel südant annan ma,
 Sull' laulan ma, mo ülem õn,
 Mo õitsev [Eestimaa] isamaa!

- <3.> Mo isamaa on minu arm!
 Ja tahan puhkada,
 So rüppe heidan unele,
 Mo püha [Eestimaa] isamaa! ¹⁵

¹⁴ Emmajõe Õpik, lk. 13. Kooli Lugemise raamat, lk. 134.

¹⁵ Emmajõe Õpik, lk. 29. Kooli Lugemise raamat, lk. 154.

„In dem Gedicht pag. 7 Eestimuld ja Eestisüdda ist von unten Zeile 5 in dem Ausdruck Eesti is a maa (Estenvaterland) is a zu deliren und kodu (Heimat) vorzuschlagen damit das Lied eine rein heimatliche Tendenz erhalte.“

Eesti muld ja Eesti süda
Süda, kuis sa ruttu tõused
Kuumalt rindus tuksuma,
Kui so nime suhu võttan,
Püha Eesti [isamaa] kodumaa! ¹⁶

Lõpuks märgib Mickwitz veel luuletuse „Minu täht” puhul: „Zeile 10 von oben der Ausdruck Eesti täht (Estensterne) auch etwas überschwenglich national und könnte durch Taeva täht (Himmelstern) emendirt werden. Wodurch die specielle Beziehung weg fiele, die etwa den Sinn hätte: Schon kann ich dich, Stern der Esten, wieder glänzen sehen.” Mingil põhjusel on aga siin märgitud luuletus lugemikust üldse välja jäetud. Tsükli „Taeva lautus”, kus kõige enam võiks eeldada ta asupaika, on küll M. Kõrberi vagatsev „Taeva tähed”, kuid see kindlasti ei olnud Mickwitzi poolt märgitud pala, nagu võib järeldada selle luuletuse iseloomustusest.

Veikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat

Ka Jakobsoni „Veikeses Geograafias” ¹⁷ teeb Mickwitz mõned märkused rahvusteadvust õhutavaks kohtades. Ta kirjutab muu hulgas: „Bogen 36. Fol 3 unten von Zeile 8 an, wo der Verfasser, vom Standpunkt des Nationalbewusstseins auf Grund aller Ueberlieferungen gesteigerter Ueberhebung: 1. Die Esten seien vor Alters in Bezug auf Geistesbildung nächst den Griechen und Römern eins der aller ansehnlichsten Völker gewesen (sic!) 2. Da sie die 700 jährige Knechtschaft gekommen, alle anderen Völker seien vorwärts, die Esten fortwährend rückwärtz gegangen, 3. Seit d. Jahre 1159 seien die baltischen Länder und ihre Bewohner, wie das Wild des Waldes unter vielmal zahn-reissenden Thieren gewesen. Diese Auffassung scheint mir, wen auch zum Theil richtig, doch nicht für die lernende Jugend jetziger Zeit geeignet und den Censurvorschriften zuwider, welche ausdrücklich dergleichen Aeusserungen verbieten, zumal in einem Schulbuche.” ¹⁸

¹⁶ Kooli Lagemise raamat, lk. 239. „Eesti Postimehe Juttotubba”, 1867.

¹⁷ KK Jakobsoni poolt tsenseerimiseks esitatud 19. juulil 1868, 166 lk. in f^o, trükiluba 10. aug. 1868. KK tagasi antud 13. aug. 1868. Signaaleks. tsens. esitatud 28. jaan. 1869, 180 lk. in 8° 11½ trp. Ilmumise luba 29. jaan. 1869; tiraaz 4000 eksempl.

¹⁸ Mickwitz — de la Croix'le 9. aug. 1868. ENSV RAKA, fond 321, A—IX—11, 2. köide.

Arvestades Mickwitzi märkusi, mis ta tegi käsikirja kohta, võis see „Veikese Geograafia” Eestimaad käsitlevasse osasse kuuluv rahvusteadvust õhutatav kärbe Jakobsoni sõnastuses olla järgmine: „... Ehk meie kül vana Eestirahvast omaaegse mööduga mööta ei või, siiski peame ütlema, et nagu kõik vanad sõnumed ja muud järel jäänud mälestused tunnistavad, Eesti rahvas vanal aeval [oma vaimoharimise pooltest peale Kreeka ja Rooma rahva] üks [neist kõige] tähtsa ma rahvast olnud. Aga [seal tuli seitsmesada aastane orjapõli], kõik teised rahvad läksid edasi, Eestlased lõpmata sõdade pärast, kus rohkem pool osa rahvast surma leidis, ühtepuhku tagasi.”¹⁹

Lõpuks olgu veel esitatud osake Mickwitzi arvamusel „Meie Kaubalaewa-wägi Lääne meres”²⁰ sissejuhatava osa tsenseerimisel. „... K a k s a s j a u n d n e e d o n : T ä i e l i k p r i i u s i g a s e t t e v õ t m i s e s j a w o v o n e i n e r v ö l l i g e n F r e i h e i t i n a l l e n U n t e r n e h m u n g e n a l s e i n e r n o t h w e n d i g e n B e d i n g u n g e d i e R e d e i s t , d i e n i c h t w o n L e s e r a b h ä n g t u . d a h e r n i c h t h i e r h e r g e h ö r t .

Bogen 5 Seite 2. Zeile 7. u 8 v. oben ist der Passus m ö i s n i k u d j a e h k t a t a l u p o e g z u d e l i r e n , w o v o n d e m e t w a i g e n W i e d e r s p r u c h d e r „ G u t s b e s e i t z e r o d e r B a u e r n ” d i e R e d e i s t , w o w e g e n d i e a l l g e m e i n e F a s s u n g i n e i n i g e G e m e i n d e n m ö n e d k o g u d u s e d s t e h e n b l e i b e n w ü r d e .

Bogen 5. Seite 4. Zeile 9 v. oben ist der Passus s e e t u l e b s e s t b i s Z e i l e 1 2 — m a h a l i t s u s u n z u l ä s s i g , w e i l i n d e m s e l b e n a l s G r u n d d e s V e r f a l l s d e r S c h i f f f a h r t i n G r e l l e r W e i s e d i e n i e d r i g e B a n d e d e r 7 0 0 j ä h r i g e n K n e c h t s c h a f t a n g e b e n w e r d e n , d i e d e m G e i s t e d e r E s t e n g e f e s s e l t u . n i e d e r g e d r ü c k t h a b e n . ”²¹

Ühest C. R. Jakobsoni autograafist Tartu tsensori arhiivis²²

Tartu tsensori arhiivi 1868. aasta materjalide hulgas pakub esijoones huvi C. R. Jakobsoni autograaf kolme luuletusega: „Andreas Hofer”, „Uue elu töotus” ja „Jälle meie seas”, mis on saadetud Jakobsoni poolt 1868. a. Peterburist avaldamiseks „Eesti Postimehes”. Kuigi nimetatud värsid väikeste erinevustega on ilmunud „Lauliku C. R. Linnutaja lauludes”, lisaks sellele „Uue elu töotus” veel „Kolme isamaa kõne” esimese kõne lõpus,²³ kuid et siin on tegemist ikkagi eri, võib-olla esimesegi versiooniga, siis esitatagu nimetatud luuletused alljärgnevas diplomaatses esituses tsensori poolt käsikirja tehtud märkuste kirjeldamisega.

¹⁹ Veikene Geograafia, lk. 153.

²⁰ KK tsenseerimiseks esitatud 9. juulil 1868. 30 lk. in f° trükiluba 23. juulil 1868. KK tagasi antud 23. juulil. (Jakobsoni isikliku allkirja vastu.) TE esitatud 21. aug. 1868, 29 lk. in 8° 2 trp. Ilmumise luba 22. aug. 1869, tiraaž 4000 eksempl.

²¹ Mickwitz — de la Croix'le 23. juulil 1868. ENSV RAKA, fond 321, A—IX—11, 1. köide.

²² Vastav koopia ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis käsikirjade osakonnas.

²³ lk. 28.

1

Andreas Hofer.

(J. Moseni saksak. laulu järel.)

Naad Mantua linna vangi
Truu' Hofrit viisivad,

5 Seal Mantua linnas hukka
Siis teda mõistsivad;
Ta sõavend'e südames
Kees hingevaev [sest] ja häda sees
Jäi maha isamaa.

10 Käed selja peale pantud,
Andreas Hofer käis;
Sam kindel, süda julge
Ja surma vahvust täis.
Ja tihti seisis surma ees,

15 Kui vaenlastele teda viis
Et kaitsta isamaad
Kui aga vangikojast
Nii välja tõttades
Ta oma sõavendi

20 Ka nägi paelades,
Siis hüüdis: „Jumal teiega
Ja ära antud rahvaga
Mo kalli isamaal!”

25 Ei trummimeesgi enam
Wõind lüia tugevast,
Kui Hofer välja astus
Nii linna wäravast.
Seal seisis ta, prii paeltesge,
Ta ihu nõu'ti surmale,
30 Et kaitsis isamaad.

Tad kästi põlvil' heita;
Ta hüüdis: „Ei te' saa!
Ma tahan seistes surra,
Kuis võidelnd teiega!

35 Veel kord mo heal siin kõlagu:
Mo armas rahvas elagu

Värss 14. paremale kõrvale kirj. Lector, kuid uuesti läbi kriipsutatud.

Värss 22. „ära antud rahvaga” alla kriipsutatud

„ära antud” maha tõmmatud ja sulgudesse eraldatud.

Värsid 21. ja 22. parandus kõrvale kirjut. Mickwitzi poolt „NB. vorgeschlagen
minu armsa”.

Värss 36. „rahvas” maha tõmmatud, pääle kirj. 'keiser' par. kõrvale kirj.
„vorgeschlagen keiser”, vasakul „NB”.

Ja minu isamaa!"
Nüüd võetakse paelad
Ta ümbert, surma eel,
40 Ta viimast korda palvet
Seal teeb Andreas veel.
Siis hüüab: „Hästi trehvige!
Oo, kuis te' alvast lasksite!
Head ööd, mo isamaa!" —

Linnutaja.

1 Uue elu tõotus.

Eestimaa, sa meile ammust antud,
Meeles, mõttes muistse aegist kantud,
Kuhu on so vanad ehted jäänud,
5 Priius, võimus, ausus peitu läänud?

Oh sind oldi kaua lööga veetud,
Seitse sada aastat piinal peetud;
Seitse sada aastat — Jumal aita!
Kes võib seda häda üles näita?

10 Aga nii kui mets, mis talv teind paljaks,
Kevadise õhust ärkab haljaks,
Nõnda, Eestimaa, ka sinu lugu,
Keda paljaks teind raudmeeste sugu.

Ehk kül, nagu lehed metsa pinda,
15 Eestiveri paisutand so rinda, —
Sinu noore su'o usk ja lootus
On so uuelt ärkand elu tõotus.

Linnutaja.

1 Jälle meie seas.

Uhkas lääne rannast raske udu,
Liikus ligi tuule tiivul,
Kattis maad kui viirastuse kudu,
5 Mattis taevast suisa siivul.

Priius, kes see kevadise kaisus
Leidnud Emajõel Koitu, —
Tundis surma ette udu tõusis,
Põgenes talt nuttes peitu. —

10 Põhjas tõusnud iling, jälle viinud
Ära pilve hirmu — sundmist,
Viha vilistusel maha lõõnud
Tema väevõimu tundmist.

Värss 45. vasakul kõrvale kirj. „Mick”, mis pärast läbi kriipsutatud.

- Priius ei ka enam seisnud peidul,
15 Sõuab uuest meie seas;
Kõnnib jälle võersiks noore Koidul,
Mõlgub õnne mõtteid peas.

Linnutaja.

Käsikiri on kirjutatud omaaegsele tavalisele kirjapoognale (21,5 × 13,5). Esimesel leheküljel vasakul ülannurgas märgitud registratsiooni number „57”, paremal tähistatud tsenseerimiseks sissesaatmise aeg „пол. 30 мая 1868”; samasse alla kirjutatud „Druck v. H. Laakmann zum Postimees”. Alumisel äärel: esimesel leheküljel „Von”, teisel leheküljel „der” ja kolmandal leheküljel „Zensur erlaubt. Dorpat d. 31. 1868 Nr. 1868 Nr. 57. Für den Abgetheilten Censor Lector Mickwitz”. See resolutsioon on aga pärast maha tõmmatud. Luuletus „Uue aja töötus” on punase tindiga läbi kriipsutatud ja mitmesse kohta kõrvale märgitud „del”. Kõik märkused on tehtud Mickwitzi poolt. Viimasele leheküljele on katteks külge liimitud paksem pakkimispaber, mis aga pärast on uuesti lahti rebitud ja mistõttu viimaselt leheküljelt võime lugeda:

Armas Postimees!

Kui ruum kannab ja „kirjakohitsejate” näppude vahelt midagi välja peaseb, siis palun eesesisvaid laulusid aeg-aealt trükki panna. Ehk saab nendega ka mõni hea seemneterake välja külvatud. Sellega ma ei taha öelda, et laulud ise kõigeparemad terad on, aga kui naad hea koha peale saavad, ja seda on meie Eestirahva rindus — siis võib neist küllalt vilja välja kasvada. Palju tervist!

Peterburgis,

sel 5^{mal} Apr. 1868.

Teie

C. R. Jakobson

Jakobsoni kartused tsensori suhtes, millele ta vihjab oma kaas-kirjas, täitusid. Värsid jäid tallele tsensuuri toimikuisse. Olude soodsamaks muutudes pärast 1869. a. 16. mai korraldust pääsesid nad eestimeelse ja kõigiti eesti rahvuslikku trükisõna soodustada püüdva Riia tsensuurikomitee eestikeelsete teosté tsenseerija Sui-gusaare kaudu avalikkuse ette, trükkituna C. R. Jakobsoni värsikogus „Lauliku C. R. Linnutaja laulud”.

Nagu registrist ja muist sissekandeist selgub, on Mickwitz asendanud de la Croix'd 1868. aastal 27. maist kuni 6. juunini, millisel ajavahemikul Mickwitz on otsustanud anda luba „Andreas Hoferi” ja „Jälle meie seas” ilmutamiseks „Eesti Postimehes” nr. 23, kuna keelatuks tunnistas „Uue elu töötuse”. Näib aga, et Mickwitz siiski ei sõandanud lõplikult otsustada, sest 8. juunil annab ta uuesti kirjaliku arvamuse de la Croix'le. Esialgsele Mickwitzi märkusele loa andmise kohta sissetulnud käsikirjade registris järgneb de la Croix' märkus: „Ist im Grundlage des Gutachtens vom 8. Juni 1868 N 38 nicht gestattet in der Attest. dd. 10 Juni 1868 N 161 ausgehändigigt werden.”²⁴ Lisaks eespool esitatud luuletusele on meil käepärast nende värside üle kohtumõistja kaalutlusi, põhjendusi ja mõttekäiku näitav protokoll, mille põhjal de la Croix tegi oma otsuse.²⁵

²⁴ ENSV RAKA, fond 321 A—11, 2. köide.

²⁵ Mickwitz — de la Croix'le. 8. juuni 1868. TTA A. IX—13.

Selles annab Mickwitz luuletuste sisu väga üksikasjalise refereeringu ja analüüsi.

Käsitledes „Andreas Hoferit”²⁶ loeb Mickwitz „ebasobivaks” kolmanda stroofi värssi „Ja ära antud rahvaga” ning asendab selle uue värtsiga „Ja minu armsa rahvaga”. Teatavasti pärast Austerlitz katastroofi (1805) liideti Tirol Prantsusmaa tolleaegse satelliidi Baieriga. Ühes sellega kaotas Franz II Saksa Rahva Püha Rooma riigi Keisri tiitli ja jäi Austria keisrina valitsema Franz I nime all. Pärast Viini vallutamist lahkus Austria koalitsioonist ja sõlmib Prantsusmaaga rasketel tingimustel separaatse Pressburgi rahu. Seesuguses poliitikas nägi J. Mosen rahva reetmist. Mickwitzi meelest aga oli vastuvõtmatu niisugune etteheide võimukandjale, sest see võis kõigutada kroonikandjate autoriteeti rahva silmas.

Edasi asendab Mickwitz 5. stroofis värssi „Mo armas rahvas elagu” värtsiga „Mo armas keiser elagu”. Sel puhul lisab Mickwitz märkuse, et ka originaalis esineb mitte „rahvas”, vaid „keiser”. Kas aga ei avaldu siin ka Jakobsoni demokratism? Kuigi tunneme Jakobsoni keisritruudust, nägi ta ikkagi ühiskondliku võitleja ülesandena esijoonel võitlust oma rahva huvide eest, nii et keisri asendamine rahvaga võis toimuda täiesti teadlikult.

Salmiku „Uue elu töötus” juures Mickwitz pikemalt ei peatu. Refereerinud lühidalt luuletuse sisu, teeb ta selge ja halastamatu otsuse: „Sehr poetisch — aber gleichzeitig von sehr politischer und nationaler Tendenz, jedenfalls nicht zulässig.”

On selge, et Mickwitz, kes kogu aeg hirmu tundis eesti rahva ajaloolise saatuse meenutamise puhul, ei saanud lubada luuletust, mis tervenisti oli pühendatud röövvallutajate ja rahva orjastajate süüdistamisele.

Pikemalt käsitleb Mickwitz kolmandat luuletust „Jälle meie seas”. Siin leiab ta, et sisult ja tendentsilt on luuletus vastuvõetav. Ka poeetiliste ja keeleliste väärtuste poolest ületavat see luuletus eelmised kaks. Ka mõte olevat väljendatud nii, et seda täielikult mõistab vaid haritud lugeja. Niisiis ei unustanud Mickwitz kaaluda küsimust kurikuulsal 11. juuni 1848. a. tsensuuriseadustiku § 8 lisakorralduse valguses. Esitades de la Croix'le peaaegu rea-aluse tõlke püüab Mickwitz avada ka luuletuse allegoorilised loodusepildid, lisades sulgudesse esimese stroofi puhul „d. Deutschen”, kolmanda stroofi juurde aga „d. Russen”. Mickwitz aga ei piirdu oma esialgse arvamusega üksikute luuletuste kohta, vaid asub küsimust üldistama, mis lisab mõningat valgust ka 1869. a. laulupeo korraldamise küsimusele ja näitab, kuivõrd teravasti jälgiti eesti rahvuskultuu-

²⁶ Ka Saksamaal ja Austrias oli möödunud sajandi algul pidevalt tsensuurisekeldusi Andreas Hoferi ainetel kirjutatud teostega. 1817. a. keelati anonüümselt ilmunud „Geschichte Andreas Hofer”. Suuri sekeldusi oli J. Immermanni näidendiga „Trauerspiel in Tirol”. 1844. a. keelatakse Viini politsei poolt Kirchhofi ooperi „Der Landwirt” etendamine (vt. lähemalt Houben, Verbotene Literatur, I, lk. 452).

rilisi üritusi. Mickwitz avaldab arvamust, et teine luuletus, s. o. „Uue elu tõotus” tuleb kõhklemata keelata, „Andreas Hofer” on vastuvõetav tingimisi. Viimane luuletus „Jälle meie seas” võiks ilmuda, kui ainult mitte noor-eestlaste (Jung-Esten) poolt ei oleks ette nähtud korraldada järgneval aastal talurahva vabastamise 50-nda aasta juubelipidustusi. Mida suuremaks on puhutud rahva vaimustus enne pidustusi, seda mõtlemapanevamad tulemused võivad järgneda pidustuste ebaõnnestumise puhul. Ja nüüd teeb Mickwitz hoopis uue käänaku. Ta soovitab eespool toodud kaalutlustel mitte anda luba esitatud luuletuste trükkimiseks „Postimehes” (s. o. „Eesti Postimehes”). De la Croix aktsepteeribki nagu tavaliselt Mickwiti arvamust ja teatab, et esitatud luuletustele ei saa anda trükiluba tsensuuri seadustiku § 3 põhjal.²⁷

Kuuno ja Salme ehk: kadunud vahesein

Sellenimelise käsikirja keelu kohta leidub Tartu tsensori arhiivi 1870. aasta materjalide hulgas järgmine Peterburi tsensuuri komitee kiri de la Croix'le.

Министерство
внутренних дел
С.-Петербургский
Цензурный
комитет.

С.-Петербург
„7“ февраля 1870 г.
№ 107

конфиденциально

Господину Отдельному Цензору
по внутренней цензуре в Г. Дерпт.

В С.-Петербургский Цензурный Комитет поступила на рассмотрение рукопись под заглавием: „Kuuno ja Salme ehk: kadund vahesein” (Куно и Сальме или упавшая стена) комедия на эстонском языке, сюжет которой есть брак одного лица благородного сословия с крестьянкою.

Автор выставляет в смешном виде судью и некоторых участвовавших в одном судебном приговоре получившем в крае большую огласку, причем фамилии выставленных лиц недостаточно замаскированы им и будут легко узнаны в Лифляндии, где происходило событие.

Комитет на основании вышеизложенного содержания этой рукописи усматривая в ней характер пасквиля в заседании своем 4 февраля определил рукопись эту напечатанию не дозволить и о таком определении своем имеет честь довести до сведения Вашего Превосходительства.

Председатель

Секретарь

Esitatud kirjaga keelatud käsikirja teema märkimine sunnib peatuma sellel natuke pikemalt. Abivahendiks olgu esitatud paralleelina veel üks tsensor M. Suigusaare kiri Jakobsonile.²⁸

²⁷ De la Croix' teatis 10. juunist 1868 (mustand), ENSV RAKA, fond 321, A—IX—11, 1. köide.

²⁸ Eesti Kirjandus 1924, lk. 270.

Auuwäärt eesti sõber!

Ütelge mule ommeti, mis pean mina Teie kalli manuskriptiga tegema? Esimest korda wist, ma arwan, tahetakse eesti keeli trükkis neist asjust, mis teie kõnedes on, Eestlasele ka tõtt wälja ütelda ja sest tale märku anda, mis ta on olnud, mis tema on, mis temast võib saija ja mis temaga tehakse ja siiski ikka tahhab tee kinni jäija. Haleda südame ja nukra meelega annan Teile teada, et nüüdsel ajal on weel wäga kardetaw nisugusid mõnusaid kõnesid, nagu Teie kõned on läbi lasta ja seepärast peavad nad kas ehk ümbertehtud saama ehk kogoniste ära keeletud. Aga kui Teie manuskriptist saab midagi maha kustunud, siis jääb ka ta kõigest omast paremast tuumast ilma ja teie kallis ja wägew töö saab raisatud, ära solgitud; kahjo ka jälle kui ta suutumaks saab ära keeletud; siis jo Teie jääte jälle omast manuskriptist ilma, nagu ühest juba enne ilma jäite. — — —

Aupaklikult

Mihkel Suigusaar.

Nagu esitatud kirja lõpuosast nähtub, oli mingisugust Jakobsoni käsikirja tabanud tsensori keeld. Suigusaare kiri on dateerimata, kuid ei saa olla kahtlust, et siin on sõna võetud Jakobsoni „Kolme isamaa kõne” tsenseerimise puhul. Viimane on saanud tsensor Grödingeri (s. o. Suigusaare) trükiloo 21. okt. 1870, seega on nimetatud daatum esitatud kirja terminus post quem. Suigusaar sai kontakti tsensuuriga pärast 16. mai 1869. a. korraldust, nii et kõnesoleva käsikirja keeld, millele Suigusaar viitab, pidi toimuma ajawahemikul 16. mai 1869 — 21. okt. 1870. Ajaliselt ei ole seega mingeid takistusi, et käsikirjas „Kuuno ja Salme” oletada Jakobsoni varasemat versiooni näidendist „Arthur ja Anna”, sest Peterburi tsensori otsus oli tehtud 4. veebruaril 1870, seega just parajas ajakauguses, et põhjustada Suigusaart seda meenutama uue samase hädaohu puhul. Aga peale siiski liiaks väheütleva ajalise sobivuse on veel muidki põhjusi vastava oletuse tõestamiseks.

„Kuuno ja Salme” on nimetatud komöödiaks, aga ka „Arthur ja Anna” oli „Üks Rõõmulik näitemäng kolmes järgus” — kõrgemast seisusest isiku abielu talutüdrukuga. Teema käsitleu ühtib täiel määral. Edasi on käsikirja keelu põhjendusena mainitud liialt tuntud ja maskeerimata tegelaste esinemist, mis annab näidendile paskvilli iseloomu. Võib tunduda üllatusena, et Peterburi tsensuurikomitee oli niivõrd hästi informeeritud siinseist oludest, et tundis ära isegi näidendis kasutatud prototüübid. Sel puhul aga tuleb meenutada, et alates 1867. aastast töötas Peterburi tsensuurikomitees G. J. Schultz-Bertram, kes oli siin eestikeelse kirjanduse tsenseerijaks. Et eesti näitekirjanduse tsenseerimine ei allunud kohalikule Riia, vaid Peterburi tsensuurikomiteele, siis oli tegelikuks trükiloo andjaks Schultz-Bertram. Sellega aga viivad jäljed meid juba tagasi Tormasse. On teada, et Schultz-Bertram viibis sageli Torma kiriku lähedal oma ema mõisas Friedenthalis,²⁹ kus toimus kokkupuutumine noore kõstri

²⁹ Millal ja kui kaua Schultz-Bertram mõisas viibis, selle kohta ei ole kindlaid andmeid. V. Ridala väidab, et Schultz-Bertram asus elama Torma pärast lahkumist Meditsiinilise Kirurgia Akadeemia Anatoomia Instituudi prosektori

Jakobsoniga. Muidugi oli Schultz-Bertram informeeritud ka Torma kiriku- ja koolielu sündmustest. Seega ei ole kahtlust, et Peterburi tsensuurikomitee kiri, kõneldes prototüüpidest, viitab Torma ümb-rusele. Aga ka peaaegu kõik näidendi „Arthur ja Anna” geneesi puu-dutavad allikad on osutanud Jakobsoni näidendi prototüüpidele Tor-mast. Ja lõpuks väärib tähelepanu otse kõrvulõikav tiitlite nii sisu-line kui ka vormiline sarnasus.

Arthur ja Anna ehk Vanä ja uue aea inimesed
Kuuno ja Salme ehk: kadunud vahesein.

Nimede muutmise võis olla tingitud ka prototüüpide parema maskeerimise vajadusest.

Näidendi keelamist põhjustas aga kahtlematult ka Jakobsoni ja Schultz-Bertrami terav vahekord neil aastail.

Varsti pärast näidendi käsikirja keelamist Schultz-Bertrami poolt kirjutab Jakobson oma kirjas Adamsonile: „Dr. Bertram ei muu keegi, kui peegli piltide valaja Dr. Schultz, kes mulle praegu lõpmata (minu sõrendus — K. T.) palju tüli teeb. On üks mees, kes täitsa rüütlike ja õppetajate sulane.”³⁰ Jakobsoni ja Schultz-Bertrami vahekorda illustreerivad muudki dokumendid. 26. märtsil 1870, seega lühikest aega pärast „Salme ja Kuuno” keeldu kirjutab Jakobson Adamsonile: „Suigusaare peale on kaebatud, et ta minu kirja Postimehes nr. 7 läbi on lasknud. Saksad tahavad teda selle eest ametist lahti teha. Peegli pildi valaja Dr. Schultz, kes siin kõik Balti kirjad veel üle vaatab, on ennast nende riistaks äraannud.”³¹ Umbes samal ajal saadab Schultz-Bertram Jannsenile pika kirja, milles manitseb viimast, ja annab märku, et Jakobsonile sulgeda „Eesti Postimehe” veerud.³² Mõni aasta hiljem Schultz-Bertram tarvitab Jakobsoni kohta äärmiselt peioratiivseid väljendeid. Käsikirja „Neljas Appokriiva raamat Mulgi rahvale” tsenseerimise puhul ta kirjutab: „Autor on keegi närune sul (polisson), selle teatud Jakobsoni sõber, kellele Tallinna Vene gimnaasium koolmeistrikohta ei annud tema demagoogiliste ideede pärast.”³³

kohalt, s. o. pärast 1857. a. (Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, Tartu, 1924, lk. 239.) Sama ütleb ka M. Kampman, lisades juurde, et Jakobson õppis Tormas tundma Schultz-Bertrami (Eesti kirjandusloo peajooned II, Tallinn, 1913, lk. 109). „Eesti biograafiline leksikon” märgib Schultz-Bertrami ajutisi käike Friedenthali ja Schultz-Bertrami mõju Jakobsonile. Kindel on, et ta viibis Friedenthalis 1862. a. suvest kuni 1864. a. maikuuni. Sel ajavahemikul organi-seeris ta Tormas silmakliiniku, võttis vastu u. 1000 patsienti ja teostas 300 operat-siooni. Seega oli tal küllaltki tihe kontakt kohalike elanikega (vt. Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter 1833—1875 gestaltet Prof. Dr. Johannes Werner. Leipzig, 1934, lk. 178).

³⁰ Jakobson — Adamsonile 9. mail 1870, Eesti Kirjandus 1913, lk. 273.

³¹ Sealsamas, lk. 272.

³² Schultz-Bertram — Jannsenile 28. märtsil 1870. Eesti Kirjandus 1910, lk. 330.

³³ Vt. J. Depmann, Eesti kirjandusloo ained vene isevalitsuse arhiivides. Jakobsoni ja Jannseni päevilt. „Oras” 1927.

Kolm isamaa kõnet

C. R. Jakobsoni käsikirja „Kolm isamaa kõnet” üle ei ole enam kohtumõistjais C. Mickwitz ja de la Croix, vaid Riia tsensorigid M. Suigusaar ja Grödingen. Nagu juba varem osutatud, toimus tsenseerimine nüüd palju lahedamais oludes, sõbraliku suhtumisega Jakobsonisse. Loomulikult ei saanud Suigusaargi mööda oma otsesest kohustusest trükisõna valvurina ja ta kärbibki „Kolme isamaa kõnet” lehekülgede kaupa. Et meil ei ole kasutada Suigusaare kärpimiste motiive (nagu seda oli Mickwitzi puhul), siis jäävad mõnegi kustutuse põhjused ainult aimatavaks. Alljärgnevas on esitatud tsensori poolt tehtud põhilisemad kustutused.

C. R. Jakobsoni „Kolme isamaa kõne” tsenseerimise küsimuses on senini avaldatud kahesuguseid vastandlikke andmeid. Ühelt poolt on väidetud, et kõnede tsenseerimine toimus Peterburis. Seda väidab A. Jürgenstein oma biograafilises ülevaates „Carl Robert Jakobsoni elu ja töö” (Tartu, 1925)³⁴ ja H. Kruus teoses „Eesti ajalugu kõige uuemal ajal” (Tartu, 1928)³⁵. Sama kordab ka „Eesti biograafiline leksikon” (Tartu, 1926—1929).³⁶ Teiselt poolt on aga väidetud, et käsikirja tsenseerimine toimus siiski Riias.³⁷ Tegelikult vastabki viimane väide tõeale. Jakobsoni „Kolme isamaa kõne” käsikiri on säilinud.³⁸ See sisaldab ka tsenseerimise kohta täpsed andmed: Дозволено цензурою. Рига 21 октября 1870. Отдельный цензор Гредингер.

Viimase kõne lõpus leidub samasugune tsensori luba, kuid daatumiga „Рига 20 апреля 1870 г.”. Esimesel leheküljel aga esineb tsensori luba daatumiga „Рига 21. октября 1870”, kuid on alla kirjutamata. Kõrvale on Jakobson ise teinud märkuse „Jo zensiiiritud Riias sel 20. aprillil 1870”. Näib, et kolmas kõne oli tsenseeritud juba varem, s. o. 20. aprillil, kuna käsikiri hiljem tervikuna esitata saai veel teistkordselt tsensori loa.

Kust pärineb Peterburis tsenseerimise versioon, ei ole õnnestunud selgitada. Et aga tsenseerimisega oli raskusi, see ilmneb eespool tsiteeritud dateerimata Suigusaare kirjast Jakobsonile (vt. lk. 126). Võib ju küll olla, et tsenseerimise küsimuses oli kontakt Peterburi tsensuurikomiteega, kuid luba saadi siiski otseselt Riias Grödingeri (s. o. Suigusaare) käest.

Esimehe kõne „Estirahva Valguse-, pimeduse- ja koidu-aeg. Vana aearaamatutest ülespandud (Peetud 6-mal Viinakuu

³⁴ Mainit. teos, lk. 44.

³⁵ Mainit. teos, lk. 71.

³⁶ Mainit. teos, lk. 162.

³⁷ August Palm, A. Jürgenstein, „Carl Robert Jakobsoni elu ja töö” arvustus. Eesti Kirjandus 1928, nr. 4, lk. 232.

³⁸ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond. Fond 21, M:82. Käsikiri kannab Jakobsoni märkust „Vanemuise seltsi raamatukogule mälestuseks. C. R. Jakobson”.

päeval 1868)". Jakobson lähtub siin piibellikust valguse ja pimeduse vahelise võitluse allegooriast. Seda tähistab ka Jakobsoni poolt valitud moto, mille aga Suigusaar on läbi kriipsutanud.

„Ära ole mite rõõmus mo vaenlane minu pärast; kui ma maha langen, siis tõusen ma jälle üles; kui ma pimeduses istun, siis on Jehoova mulle valguseks. Mika raam. 7, 8.” Edasi kustutab Suigusaar ulatuslikke osi, milledes Jakobson, toetudes piiblile, püüab veenda võitluse vajaduses, näitab, et võitluseta ei saa olla progressi, „sest ükski seal on elu, kus võitlemist on”. See kokkuvõttev lause iseloomustab ses küsimuses Jakobsoni kui dialektikut. Ta mõistis, et arenemine on vastandite võitlus. Toetumine piibli ainesitikule ei muuda küsimuse põhilist olu. Piibli kasutamine võis olla Jakobsonile ka taktikaliseks võtteks, et õigustada oma progressiivseid seisukohti, lüüa sellega alati usule toetuvaid reaktsoonilisi vastaseid ja nende poolehoidjaid, kes jumalasõnaga püüdsid õigustada reaktsoonilist leplikkuse teooriat, mille nad kandsid üle ka ühiskondlike küsimuste sfääri. Sedasama taktikalist võtet võime jälgida ka Jakobsoni „Sakala” esimese numbri programmilises juhtkirjas „Meie tahtmised ja eesmärgid”. Seesuguse taktikaga ei lepi Suigusaar. Kui Mickwitz oli luteri usu pastor, siis Suigusaar kreeka õigeusu preester. Viimane ei saanud loomulikult leppida, et püha sõna interpreteeritakse Jakobsoni progressiivsete seisukohtade kindlustamiseks, et p i i b l i n i m e l asutakse ründama valitsevaid ühiskondlike vahekordi. Ei ole siis ka imestada, et ta kärbib kõikjal Jakobsoni viited piiblile. Niisiis tõmbab ta risti järgmisele esimese kõne ulatuslikule osale:

„Pimedus ja valgus, ning nendega ühes pimeduse ja valguse teud, need on nii kaua üks teisega võitlemas, kunni maailm seisab. Enne Jumala seitsmepäävalise töö oli p i m e d u s maa peal, aga Jumala esimene tegu oli valguse loomine, nagu püha kiri ütleb: „Ja Jumal ütles, Saagu valgus, ja valgus sai. Ja Jumal vaatas seda valgust, et ta hea oli, ja Jumal tegi vahet valguse ja pimeduse vahel.” (1 Moos. r. 1, 3. 4.) Ei ta hävitanud siis pimedust puhtast ära; see ei olnud tal võimalik, kui ta mite maapealist olemist üheks surma-olemiseks ei tahtnud teha. Ta lõi valgust, et ta omad õnnistavad teud valguse aeal võib korda seada; pimeduse jättis ta sellegi pärast seisma pimeduse riigile. See võitlemine valguse ja pimeduse vahel läheb aga iga veer edasi ja saab ulatama maailma otsani; ta p e a b o l e m a, nii kaua kui elu maa peal on, sest ükski seal on elu, kus võitlemist on. Aga mis on valguse, mis pimeduse teud? Eks Jumal seda ka ei kinnitanud, kui ta esimeste inimestele ütles: „Täitke maad ja saatke t e d a e n e s t e a l l a, ja valitsege üle kalade, mis meres, ja üle lindude, mis taeva al, ja üle elajate, mis maa peal liiguvad.” (1 Moos. r. 1, 28.) M a a d oma alla heita, see on maad harida ja tema salause vägesi üles uurida, e l a j a t e, lindude ja k a l a d e üle valitseda, ning neid oma tarvituseks mõistlikul viisil pruukida, need on valguse teud. Ja kui inimene oma suguseltsiga selle eteseatud valguse teel jo ühe maa oma alla heitnud, siis seda

maad kalliks pidada ja teda vaenlaste vasta kaitsta, nagu püha kiri Aabramist ütleb: „Kui Aabram kuulis, et tema vend oli vangki viidud, siis saatis ta omad õppetud mehed välja, mis tema peres olid sündinud, kolmsada ja kaheksatõistkümmend, ja ajas neid taga Taanist saadik.” (1 Moos. r. 14, 14.) Need on valguse teud. Selle vasta pimeduse teud? Noh, madu oli kül kavalam kui inimene, teadis ka Jumala mõtteid paremine, kui paradisi omaksed, aga seda jumaliku salauste teadust tegi ta omale s õ a r i i s t a k s, kellega i n i m e s e üle tahtis valitseda, teda hukkatuse tee peale eksitas, ning nõnda paradisi tema käest ära kautas. Sellepärast ütles siis ka Jumal maule: „Vihavaenu tahan ma tõsta sinu ja naese vahele, ja sinu seemne ja tema seemne vahele; seesama peab so pää rõhuma ja sina võttad temale kanda pista.” (1 Moos. r. 3, 15.) — Nõnda on siis Jumala ise seadnud, et pimeduse ja valguse vahel peab igavene võitlemine olema, aga nende kätte ommeti pärast võit jääma, kes valguse ja oma Jumalast saadud õiguste eest võitlevad.”³⁹

C. R. Jakobson oma „Kolmes isamaa kõnes” idealiseerib ürgkogukondlikku perioodi eesti rahva ajaloo. Kuid rahva sajandeid kestnud hall minevik ise põhjustas seda. Muinsusromantiline ajaloo käsitletu — see algab juba Merkelist, kasvab Faehlmanni ja Kreutzwaldi sule all, läbib kogu meie rahvusliku liikumise aja kirjanduse, lööb lausa lõkkele Bornhöhe ja Saali loomingus. Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet” püüavad seda esitada teaduslikust lähtekohast, mis muidugi ei saanud muud olla kui pseudoteaduslik küsimuse käsitletu. Kõnede väärtus aga peitus hoopis muus. Tänapäeval me hindame kõnede tähtsust vaid rahva võitlusrelvana. See oli varasalv, kust võitlev rahvas ammutas iseteadvust, julgust, väärikust, moraalset tuge ja õigustust oma võitluseks. Just eesti muinasaja, „valguse aja” foonil joonistab Jakobson rahva igipõlise vaenlase — balti saksluse kaju, kes aastasadu verd imeva ämblikuna oli istunud rahva turjal.

Olles näidanud, kuidas muinaseestlased nii oma usu, seaduste ja eluviiside ning kunstide ja teaduste alal paljudest teistest, eriti aga sakslastest kõrgemal olid seisnud, annab Jakobson terava hoobi saksa röövvalutajaile. Toon, millega ta seda teeb, on julge, enesekindel, lausa hävitav. Loomulikult ei olnud ju lootustki, et järgmine summeeriv otsus saksa feodaalide kohta oleks saanud ilmuda avalikult, vaatamata isegi tsensori heatahtlikule suhtumisele küsimusse. Ta oli sunnitud selle „nukra meelega ja haleda südamega” kustutama ja „ära solkima vägeva töö.” „Ei oleksid mite söödikute parved selle valguse kui paksu pilvetega kinni katnud ja oma terava küüntega eesti elusoontesse igal pool kui ämblikud kinni hakkanud, tõeste, Eesti rahvast nimetaks maailm nüüd seesamasuguse auuga, nagu ta praegu kõige auusamaid Euroopa rahvast nimetab!”⁴⁰

Järgnevail lehekülgedel kustutab tsensor terve rea ulatuslikke

³⁹ Eestirahva Valguse-, pimeduse- ja koiduaeg. Käsikiri, lk. 3.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 14.

osi, kus Jakobson püüab oma seisukohti piibliga põhjendada. Põhiliseks lähtekohaks on tal aga, et mitte usk ei ole süüdi, vaid pastorid ja mõisnikud, kes seda rakendavad eesti rahva orjastamiseks, pimes-tamiseks ja oma jõledate tegude õigustamiseks. Nii tuleb tsensoril kustutada järgmine lõik.

„Naad ehk ütlevad, et naad meile selle eest risti-usku olla annud, aga see on vale! Kus õiget vaimuharimist ei ole, seal ei või ka õiget risti-usku olla, seal peavad selle usu osalised tuuma asemel koorega üksi rahul olema. „Kristlaste” väljaspidise kiriku naad kül meie maale tõid, kõige tema hirmsa seltsilistega, aga Jeesuse Kristuse vaimu naad meile ei ole toonud; seda neil enestelgi ei olnud. — — —

Seesugust õppetust aga kirikõppetajad ei annud, vaid nende pea hool oli see, Eestirahva vaimu põrmu sisse maha tallada ja inimese julgust tema rinnast ära kustutada. Kül sõitlesid ka mõned üksikud õppetajad selle vasta, aga nende heal kadus ära, nagu prohveti heal kõrbes. Nõnda kirjutab Paul Einhorn, luteruse supperdent, veel aastal 1636 omas trükkitud kirjas sest, et kiriku õppetajad selle eest enam peaksid hoolt kandma, rahvast Jumala sõnas õppetada ja katsuda, aga noomib ühtlasi ka oma ameti vendasi, rahvaga seal juures „kristlikul ja isalikul kombel ümber käia ja neid mite meeletumal viisil lüia, tõrelda, ässitada, teutada, laimada ja sõimada”. Sellest üksi tulla, et rahvas oma õppetajate eest ika metsa ära põgeneda, ja kui naad neid sealt üles lasta otsida, et rahvas üttelda, kuidas naad hea meelega õpetusele tahta tulla, kui neile neid õppetusi mite lõökide ja hirmsa teutustega ei anta. Siis katsub Einhorn oma ameti vendadele äraseletada, kuidas seesugune viis rahvast kirikude ja õppetajate vaenlasteks teha ja mite nende sõbraks. Lõppeks ütleb ta edasi: „Ja seda tuleb iseäranis neil tähele panna, kes võera maade alamad on ja Saksamaalt ehk muu kohtadest sie maale tulevad, sest seda on nähtud, et nende seas mehi on, kes kohe, kui naad nägid, missugune vaene ja väga sunnitud rahvas siin on ja kui väga Sakstele allaheidetud ja nende pärisorjad, ka asja otsivad, et oma meeletusku nende kallal võiksid jahutada ja seesugusel mõõdul lõõmise, teutamise ja tõrelemisega peale hakkavad, et hale näha, kelle vasta ommeti apostlite õppetuse ja maenitsuse järele kristliku õppetajate kohus ei ole tõrelda ja laimada, vaid isalikul kombel maenitse da, ka mite rahva üle valitseda, vaid oma karjale eeskujuks olla.” (Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae. Riga, Gerhardum Schröder, 1636.)

Peks ja teutus, need olid need abimehed, kellega Eestirahva vaimu jäädavaks muda sisse katsuti rusuda ja selle timuka-töö juures on kirikõppetajad ika kõige suuremad abilised olnud. Ehk kes enam ei mäletaks, kuidas naad veel mõne aasta eest tagasi (kunni 1866) oma koguduse-liikmeid, kes mõnel viisil olid eksinud, mõisadesse saatsid

peksule, et neile nõnda Jumala käskusi armsaks teha? Aga õige inimese süda läheb seesugusi asju mõtteldes nii kurvaks, et ta sõnu ei leia, neist rääkida. On jo ka küllalt a u u s a i d mehi meie maa kirikõppetajate seas leitud, aga need olid siis ika kas Eestlased ehk Eestlasteks saanud Saksad, kes siis ka eesti vaimus eesti õiguste eest ühes võitlesid, nagu viimasel ael nimelt Masing, Ahrens, v. Jannau, Gehewe, Boubrig, Heller, n. n. e.”⁴¹

Sellele ulatuslikule kustutusele järgneb veel rida lühemate piiblitšitaatide kustutusi, mis aga erilist huvi ei paku.

Teise kõne „Võitlemised Eesti vaimupõllul” tiitellehelt kõrvaldatakse jällegi moto, milleks Jakobson oli valinud L. Koidula värsid.

Motto: „Veel vaimusidemed kanged
On, mõõgad teravad
So vaenlastel — raudmeeled,
Ja keeled libedad.
Sind aga hoiab kangelt
Truu käsi! Põlema
So keskel süütab küünalt —
Vaat — et ei kustu ta!”

L.Koidula.⁴²

Edasi on tsensori tähelepanu köitnud küsimus, mis käsitletavail aastail oli balti saksa ringkondades väga aktuaalne, nimelt eestlaste saksastamise probleem. Nagu käesolevas töös juba eespool on märgitud, tuli balti saksa ajakirjanduses kuuldavale häälile, et senine poliitika ei ole olnud õige. Balti sakslus nägi 70-ndail aastail juba selgesti eesti, eriti maakodanluse kasvu, nägi eesti rahvuse tekkimist. Teadlikum osa taipas, et paratamatult on balti sakslastel kui väikesearvulisel grupil raske säilitada oma endisi positsioone, pealegi kui nendele feodaalsetele positsioonidele oli alanud rünnak ka Vene keskvalitsuse ringkondadest. See muidugi viis mõttele kindlustada oma ridu eestlaste arvel, luua balti rahvus. Selles näebki Jakobson hädaohtu ja kutsub eestlasi üles säilitama oma rahvatruudust. Loomulikult ei saanud tsensor lubada seesuguse õrna küsimuse käsitlemist. Sellest lähtudes kustutab ta alljärgneva osa.

„... Ja nagu auus piiskop Ullmann m e i e rahvause õiguste eest ülestõusis, nõnda on ka n e n d e hulgale üks mees, päämeheks ehk eestkostjaks heitnud. See mees, kelle nimi siin nimetamata jäägu, ütleb omas trükkitud jutluses, „Liivimaa rüütliid ja maavalitsus, nagu kodanikud on saksa, — ja et meie ei või üttelda, t e r v e L i i v i m a a o n s a k s a, sellepoolest langesime ise kõige esmalt süüaluseks, kui meie, omas selgimatas harmuheitmises sündmuse põllu

⁴¹ Eestirahva Valguse-, pimeduse- ja koiduaeg. Käsikiri lk. 21.

⁴² Sealsamas, lk. 23.

pealt ärakaduva rahvaseltside killude vasta, nende rahvaust alles püüdsime hoida — — — Kui veel võimalik on, tahtku Jumal meile sellepeale tarvilist armastust (?) anda, seda äraviidetud asja nende kohta veel täide ajada, iseäranis jo auusaste seadeldud ja veel auusaste edasi seadeldava koolide teel. Nõnda, kui saksa rüütliid ja maavalitsus kindlaks jäädes, võite julgeste nende peale vaadata, kes peale Teid Teie töösse saavad tulema, ja võite Ennast nüüd jo sest rõõmustada, et nemad omal aeal täis tänu Teie vasta ennast võivad rõõmustada oma saksa keelest ja harimisest, viisist ja truudusest, ja kui Jumala tahtmine on, **kord ka ühest täitsa saksa kodumaast**: Siin on siis avalikult ja selgeste välja üteldud, mis meie maal tahetakse: üht täitsa saksa kodumaad! Ja et see võimalik oleks, peavad „auusaste seadeldud” koolid ühes aitama, meie rahva keelt ja meelt ärariisuda. Pärispõlve aeal, siis ei olnud meie rahvas seda veel väärt, sest siis ei võinud jo kellegil Eestlasel meelega tulla, üht jagu maa-valitsusest ka oma peale soovida võtta, aga nüüd — jah nüüd palutakse Jumala käest „armastust” rahva vasta, et temalt ka veel seda ära võtta, mis tal kõige armsam on, tema eesti keelt ja eesti meelt.

Kui piiskop Walter, meie maa vaimuliku õppetajate ülem, nõnda meie maa rüütliite ees maapäeva peal rääkis, kust peame siis veel ülema rahva seast oma rahvause sõpru otsima? Must pilve kogub ennast meie silma ümber koku ja ähvardab meie rõõmu-taevast kinni varjada.”⁴³

Jakobsoni kolmandas kõnes „Nõia-usk ja nõia-protsessid. Aeraamatutest ja kohtu prottukollidest ülespandud” teeb tsensor mõne väiksema paranduse. Muu hulgas kustutab ta ka siin Jakobsoni poolt valitud moto:

Sie reissen sich nicht von dem Pöbel. — aber die Pöbel reisst sich endlich von ihnen los.

Lessing.⁴⁴

Nagu selgub C. R. Jakobsoni teoste tsenseerimise käigust, oli tsensori peamine tähelepanu pööratud eesti rahva ajaloolise mineviku selgitamise ja heroiseerimise vastu, kuna Jakobson väga osavasti kasutas rahva minevikku oleviku võitluste innustamiseks. Tema sule all muutus ajalugu tõhusaks relvaks feodaalkorra jäänuste vastu, ühtlasi kooli vabastamise eest kiriku võimu alt, klerikaalreaktsiooniliste ja oportunistlike eesti pastorite ja kõstrite rahvast uinutavate jõudude vastu.

⁴³ „Kolme isamaa kõne” käsikiri, lk. 31.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 36.

О ЦЕНЗУРЕ НЕКОТОРЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ К. Р. ЯКОБСОНА

К. Таэв

Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

Деятельность лидера демократического фронта эстонского национального движения К. Р. Якобсона развертывается, главным образом, в 70-е годы прошлого столетия. Это был период, когда цензором эстонской печати уже не являлся мелочный остзейско-немецкий пастор Миквиц. Новый цензор, Суйгусаар, был одной ориентации с Якобсоном и принимал участие в эстонском национальном движении. Но в 60-е годы Якобсону всё же пришлось почувствовать тяжесть остзейско-немецкой цензуры пастора Миквица. Миквиц был цензором его «Школьной хрестоматии» в 1867 г. Хрестоматия Якобсона явилась поворотным пунктом в преподавании эстонского языка: во-первых, она была написана по новой орфографии, а во-вторых, содержала статьи из области реальных наук. Внимание цензора Миквица сосредоточивается на части хрестоматии, касающейся прошлого и будущего эстонского народа. Ему не нравится восхваление свободы эстонцев в прошлом, к тому же он полагает, что в хрестоматии слишком акцентируется последующее 600-летнее рабство эстонского народа. В связи с этим Миквиц изъясил стихотворения «Где моя дорогая отчизна» И. В. Яннсена, «Вольности» Фр. Р. Крейцвальда, «Эстония — моя отчизна» Фр. Кульбарса и стихотворение «Отчизна», автора которого он не называет. В добавок к этому он вычеркивает многие выражения, так или иначе напоминающие об отношениях крестьянства с остзейскими помещиками.

С начала 60-х годов Миквица начинают интересоваться понятиями «отчизна» и «родина», в которые он вкладывает определенное содержание. Синонимом царской державы он считает слово «отчизна», а синонимом области с эстонским населением «родина». В этот период Миквиц делает особенно много исправлений. Этим объясняется тот факт, что ряд стихотворений Койдулы опубликован в двух вариантах.

Во введениях к книгам «Маленькая география» и «Наш торговый флот в Балтийском море» он вычеркивает те места, в кото-

рых говорится о свободе эстонцев в прошлом и о последующем порабощении их немецкими феодалами.

Среди материалов тартуского цензора 1868 г. представляет интерес автограф Якобсона — три стихотворения: «Андреас Хофер», «Восход новой жизни» и «Опять среди нас». Стихотворения Якобсон прислал цензору из Петербурга для опубликования в газете «Ээсти Постимээс». После тщательного анализа этих стихотворений цензор Миквиц делает ряд исправлений в тех местах, где намекается на рабство, которому противопоставляется освобождение крестьянства, но слишком оптимистично выражаются надежды на будущее. Несмотря на эти исправления, Миквиц предлагает цензору де ла Круа запретить эти стихотворения. Де ла Круа запрещает их на основании § 3 цензурного устава.

По данным материалов тартуского цензора можно установить, что пьеса Якобсона «Артур и Анна», опубликованная в 1872 г., была два года ранее под названием «Куно и Сальме» сдана в петербургский цензурный комитет, который однако не дал разрешения опубликовать пьесу. Якобсону пришлось изменить название пьесы и заново её переделать.

С начала 70-х годов цензура эстонской печати сосредоточивается в Риге, где цензором становится Суйгусаар. Однако «Три патриотические речи» (1870) Якобсона не удается опубликовать в первоначальном виде. В первой речи «Век света, век тьмы и век зари эстонского народа» Якобсон использует библейскую аллерию о борьбе света и тьмы. Суйгусаар вычеркивает все эти места. Суйгусаар, будучи священником, не мог, конечно, согласиться с интерпретацией библии в целях укрепления прогрессивных взглядов и с нападениями на существующие общественные отношения. Вычеркиваются все те места, где Якобсон разоблачает сотрудничество пасторов и помещиков с целью угнетения народа. Якобсон показывает, что за культурную отсталость эстонского народа ответственны наряду с помещиками и пасторы. Их заявления о том, что они будто бы принесли эстонцам культуру, являются наглой ложью. Именно они уничтожили древнюю культуру эстонского народа и воспрепятствовали дальнейшему развитию эстонской национальной культуры. Из тех же соображений Суйгусаар делает ряд изъятий из второй речи «Борьба на эстонском духовном поприще», и из третьей речи «Вера в колдовство и судебные процессы.»